
МОВНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОЇ ТА ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ ПАРАДИГМ

Огар А. О.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-557-0-41>

ВСТУП

Сучасна художня література для дітей – це художньо-естетичний феномен, становлення якого відбувається під впливом світоглядної та естетичної концепції епох, залежить від її культурно-історичних особливостей, трансформується й адаптується до нового покоління читачів, змінює суспільні уявлення про дитинство, читання, освіту тощо. Ця література позбулася тотального контролю ідеології, вона позбавлена тематичного обмеження, хоча є низка тем завжди іманентних для літератури, адресованої дітям: морально-етична тема, що висвітлює боротьбу добра і зла; тема дитинства, що відображає дитяче світобачення й світосприймання; соціально-психологічна тема, зорієнтована на конкретні соціокультурні умови зростання дитини; історична тема, яка постає на основі виписування культури і традицій, історичних подій. Оновлення художньо-естетичної парадигми сучасної української літератури для дітей зумовлює розтабування тем і експериментування з літературними формами, розвиток жанрової системи, руйнування стереотипних образів дітей-персонажів, психологізоване зображення головних героїв, гендерне маркування текстів¹.

Разом з тематичним і жанровим оновленням зазнає змін і мовне наповнення сучасних художніх творів для дітей. Письменники апелюють не лише до важливих сьогодні тем, а й вдаються до низки особливих мовних засобів і прийомів їхнього поєднання та навіть

¹ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

витворення для актуалізації задуманого задля «творення комунікативно ефективних текстів видань різних видів літератури»².

1. Мовний простір сучасних українських художніх творів для дітей у контексті лінгвостилістичної та лінгводидактичної парадигм: передумови проблеми, її формулювання та висвітлення в сучасних дослідженнях

Сприйняття сучасної української літератури для дітей як окремого мистецького явища актуалізувало науковий інтерес до неї, розширивши предметне дослідницьке поле³. Науковий інтерес викликають сучасні художні твори для дітей не лише в аспекті літературознавчому, а й у мовознавчому плані. Адже саме ця література фіксує актуальну мову, утверджує мовну норму, формує мовні тенденції. Мова сучасної художньої прози загалом позначена дією активних лексико-семантичних процесів – запозичення, жаргонізація, виокремлення нових значень та різних семантичних конотацій. Характерним є проникнення в художній текст елементів розмовно-побутового мовлення: суржикових і просторічних слів, вульгаризмів, брутальних виразів⁴. Якщо досі хрестоматійним було трактування української літературної мови як такої, на яку найбільший вплив мали майстри слова, то сучасна мова «оновлює» норми за рахунок мови ЗМІ, повсякденної розмовної комунікації, зокрема й інтернет-спілкування. Зміна джерела формування літературної мови зумовлює втрату мовною нормою жорсткості й однозначності⁵. Вплив усіх цих процесів на мову відображає сучасна художня література, запорукою популярності якої зокрема й є мовний компонент: тексти для дітей мають бути написані простою і зрозумілою мовою, бо сприймання книги залежить від доступності змісту і форми, мислительних структур, які розвиваються від однієї фрази до іншої⁶. Безумовно, ще однією гарантією популярності творів є актуальність теми. Тож сучасні письменники активно влітають в тканину творів лексичні інновації, багато з яких сьогодні пов'язані з війною. Та й загалом тема війни стала центральною

² Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

³ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁴ Штонь О. Лінгвостилістичні особливості мовних портретів у прозі Василя Славчука. *Studia methodologica*. 2020. № 50. С. 122–129.

⁵ Космеда Т. А. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44–55.

⁶ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

в багатьох художніх творах із 2014 року⁷, але особливо актуалізувалася з 24 лютого 2022 року. Цьому є власне об'єктивні причини. Найшвидше це відбиває мова: саме мовні ресурси об'єктивують розумову діяльність, вони є найефективнішим інструментом відтворення ментальних потуг людини, тож вивчення мовних феноменів – це опосередковане дослідження пізнання. У плані мовознавчому найперше свідчення цьому – частота вербалізації: що важливіше поняття, то більше про нього говорять. Наявність у мові номінативних засобів підтверджує вагомість для мовців іменованих ними понять, а частота апелювання вигідно підкреслює це, реалізуючи актуальність об'єктивованого безвідносно до інших критеріїв. На цьому наголошує І. Голубовська, вважаючи високу частотність об'єктивації адекватним свідченням домінантності в індивідуально-авторській картині світу⁸. Хоча домінантність визначають не лише за кількісним показником, а й за семантичною багатовимірністю, полівалентністю, широким засвідченням у фразеологічному та паремійному фондах, естетичністю тощо. Актуальність ментальної одиниці визначає також її «заголовковість»: присутність у назвах або як ключове слово в книгах, у піснях, у виставах; у заголовках ЗМІ та гештегах. Вважаємо, що сюди ж можна зарахувати місце на передових позиціях у списку слів року. При їх виборі враховують популярність і соціальну значущість, а списки формують користувачі словника «Мислеслово» з метою фіксації неологізмів, сленгу та інших особливостей сучасної української мови. Насамперед зазначимо, що сьогодні термінологічно по-різному означають поняття слово року, часто ототожнюючи його з термінами *ключові слова, ключові концепти, слово-концепт, культурно значущий концепт, мовні знаки етнокультури* тощо. Уподібнення розкриває смисл поняття слово року, порівнюючи його до ключових концептів. Зазначимо, що ключові концепти дають змогу зрозуміти культурну специфіку народу та формують мовну картину світу. Так само однозначно не виділено критеріїв виокремлення слів року/ключових концептів. Серед основних – зростання частотності вживання, з'ява в заголовках, граматичний і дериваційний потенціал, розширення сполучуваності, розбудова синонімічних і антонімічних систем, мовна кодифікація, мовна гра⁹. Однак вагомість рейтингу слів року зумовлена тим, що можна проаналізувати їхню тематику та зрештою узагальнити тенденції на основі їхнього порівняння: у 2024 році більшість слів

⁷ Огар А. Вербалізація концепту *війна* в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2019. С. 38-47.

⁸ Голубовська І. *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ: Логос, 2004. 282 с.

⁹ Левченко О. Слова року в українському публічному дискурсі: статистичний та культурний аспекти. *STUDIA LINGUISTICA*. 2019. Vol. 15. P. 140-154.

пов'язані з російсько-українською війною (*СЗЧ, Курська операція, втома, переговори, перемир'я, МСЕК, дрон Магура*), а словом року стало *бусифікація* на позначення негативних аспектів мобілізації¹⁰. До речі, словом 2023 року було *мобілізація*, 2022 року – відома фраза про російський військовий корабель (для порівняння слова попередніх років: *вакцина, коронавірус, диджиталізація, томос, безвіз, корупція, блокада, кіборги, Євромайдан*¹¹).

Мова – явище не статичне, і це зумовлено змінами в суспільстві. Цінність речей, фактів, явищ довкілля для певного етносу явище теж динамічне: одні залишаються важливими упродовж усієї його історії, інші – з часом втрачають свою актуальність, а ще інші – так ніколи її й не набувають. Номен *війна* – серед слів, які посідають непересічне місце в мовній картині світу усіх народів. Його важливість умовна: номіноване поняття пов'язане з втратою, розрухою, смертю, тобто є негативно маркованим. Частота його вербалізації в дискурсі є свідченням залучення чи незалучення народу до війни в конкретний період. Прикро, але в українському мовному просторі сьогодення міцно вкоренилася лексема *війна* на позначення збройної боротьби унаслідок загарбницьких дій ворога, спрямованого на поневолення й винищення нашого народу. Як наслідок – у мовознавстві з'явилися розвідки, об'єктом вивчення яких є конструювання образу війни на основі його вербалізації, адже найперше, а часто й лише за мовним виявом можна простежити осмислення певного поняття національною свідомістю¹². Саме в контексті війни реактивуються, постають в оновленому словесному форматі й інші ментальні одиниці, як-от *дім*: руйнування дому, втрата дому увиразнюють його цінність.

Мовний простір художніх текстів для дітей – один з важливих чинників комунікативного становлення особистості. Його вплив на розвиток мовлення читачів колосальний. Художні твори – це мовні еталони, на які вони взирають. Тож мовний вміст таких текстів має бути ретельно дібраний. Щоб позитивно впливати на мовленнєве становлення, має бути витриманий баланс між сучасними мовними віяннями та літературною високохудожньою мовою. Тематика творів має бути актуальною для дітей, мати пізнавальний і розвивальний потенціал, мова – живою й зрозумілою, сюжет – лінійний і динамічний, композиція – чітка. Усе це разом має бути художньо цінним: актуалізовувати емоційну сферу особистості, презентувати твір як

¹⁰Слово року 2024. *Мислеслово*. 6 січня 2025 року. URL: https://myslovo.com/?page_id=4634.

¹¹ Слово року 2024. *Мислеслово*. 6 січня 2025 року. URL: https://myslovo.com/?page_id=4634

¹² Огар А. Вербалізація концепту *війна* в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2019. С. 38-47.

мистецький феномен з естетичним і духовним зарядом, реалізований у структурно-композиційній та мовностилістичній організації твору¹³. Е. Огар наголошує на естетичності дитячої книги, під якою має на увазі простоту, виразність викладу, доступність мовних засобів читачеві, їхню наочність і конкретність. Мова має бути лаконічною, але максимально виразною, створювати систему уявлень та образів, розвивати асоціативне мислення, апелювати до логічного і до емоційного аспектів сприймання¹⁴.

Як бачимо, сучасна українська література для дітей – це багатоскладове мистецьке явище, центральним у якому є лінгвальний компонент. Саме він реалізує концептуальний посил твору, тож його дослідження – актуальна проблема, яка може бути вирішена в мультипредметному аспекті.

Знана в науковій спільноті дослідників сучасної дитячої книги Емілія Огар зазначає, що, на відміну від дитячої психології та педагогіки, філологічна наука реагує на проблему мовного канону дитячої книги доволі кволо. Поодинокі дослідження деяких мовних особливостей дитячої поезії з позиції лінгвістики тексту здійснила Н. Дзюбишина-Мельник на початку 90-х рр. XX ст. Тож сама дослідниця звернулась до мовного аспекту аналізу дитячої книги: вона розмірковує над тим, як комунікативна ефективність дитячого твору залежить від його мови, й окреслює найвиразніші мовні особливості спілкування автора з читачем-дитиною. Мовне оформлення дитячих літературних текстів повинно корелювати з лінгводидактичними настановами, але без шкоди естетичному компонентові та комунікативній ефективності¹⁵.

Сьогодні лінгвостилістичний аспект сучасних художніх текстів для дітей стає щораз цікавішим об'єктом наукового аналізу. Л. Кричун розглянула мовні засоби в художньому дискурсі Лесі Ворониної, вирізнявши ономастичні конструкції та лексичні й словотвірні новотвори¹⁶.

Т. Качак проаналізувала мовностилістичну реалізацію змісту в художніх творах для дітей Оксани Луцесвської, наголосивши на їхньому білінгвізмові, мультикультуралізмові, транскультурності, синтезі

¹³ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

¹⁴ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

¹⁵ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

¹⁶ Кричун Л. Лінгвостилістичні особливості дитячих повістей Лесі Ворониної. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 145. С. 430–433.

різних світоглядних позицій, культурних, мистецьких та літературно-критичних практик¹⁷.

Тексти Галини Вдовиченко відзначаються лексичним багатством й різноманітністю форм вираження думки, оригінальним словотвором, онімініконом із прозорою мотивацією, вишуканим синтаксисом, авторським переосмисленням тропів та стилістичних фігур і визначальною роллю стилістично маркованих одиниць¹⁸.

Об'єктом дослідження і в лінгвостилістичному, і в лінгводидактичному аспекті були твори для дітей Ольги Максимчук. Мова творів письменниці яскрава, колоритна, вражає багатством використаних форм і засобів. Письменниця майстерно творить тропи та стилістичні фігури, забезпечуючи художність завдяки їхньому відбору та поєднанню. Так, у текстах натрапляємо на нагромадження, за цього їх поєднано легко й вдало, часом з певними модифікаціями. Для мовного стилю письменниці властиві мовні зображення. Мовний портрет як опис зовнішніх ознак персонажа, його внутрішнього стану формує цілісність художнього образу, у якому основне смислове навантаження має художньо-словесна деталь. Функційно мовний портрет – це засіб зображення вдачі, типізації та індивідуалізації героїв. Мовне зображення важливий текстотвірний елемент у повістях Ольги Максимчук. Авторка змалювала героїв позитивних, однак не ідеалізувала їх. Попри те, що їхні портрети мозаїчні (тобто певні їхні риси роззосереджено в тексті), вони цілісні, глибоко прописані психологічно. В описах персонажів переважають саме психологічні риси, що характеризує портретування письменниці. Лише побіжно описано зовнішність, у якій акцентовано одну-дві риси, скажімо, колір очей і волосся¹⁹.

Вивчення мовознавчого аспекту сучасної української літератури для дітей передбачає виявлення специфіки дитячого дискурсу. Література для дітей – це окремий комунікативний конструкт із певними рисами та властивостями. Важливо, що такий дискурс містить дидактичний складник, тож аналіз мовної специфіки текстів для дітей не віддільний від аналізу виховного його потенціалу та впливу на становлення особистості читачів²⁰. Поєднання мовознавчого та лінгводидактичного аспектів у художньому творі для дітей необхідне: крім реалізації

¹⁷ Качак Т. Мовностилістичні особливості художніх і літературних текстів Оксани Луцевської. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 5. С. 68–82.

¹⁸ Огар А. Художній простір творів для дітей Галини Вдовиченко: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2021. № 7–8. С. 84–85.

¹⁹ Огар А. Художній простір творів для дітей Ольги Максимчук: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6. С. 120–125.

²⁰ Самойленко В. Дискурсивні особливості сучасних художніх творів для дітей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 33. Том 2. С. 149–155.

безпосередніх цільових настанов твір для дітей має формувати мовну (фонетичну, лексичну, граматичну) і мовленнєву компетенцію²¹.

Дискурс – складне мовознавче поняття, втілене в численних дефініціях, що не завжди однозначні. Термінологічний різнобій зумовлений різними підходами до розуміння дискурсу й складністю його самого як мовної категорії. Найзагальніше його розуміють так: 1) одиниця спілкування, більша за речення, міжреченнєві зв'язки якої забезпечують цілісність і зв'язність висловлення, логічне розгортання думки; 2) висловлення як безпосередня мовна діяльність, реалізована в конкретній мовній ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, що на перший план виводять соціальну роль мови; 3) текст (письмовий і усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом і розглянутий у широкому контексті його творення й сприймання із відбиттям національно-культурних, соціальних, психічних умов авторської мовотворчості²².

Сучасне трактування поняття *дискурс* базується на тезі, що мовні форми – це інструменти для вираження ментальних структур людської свідомості, мислення і пізнання. Так увагу акцентують на суб'єкті пізнання, розумінні його як активного й пристрасного творця²³, який актуалізуючи мисленнєвий образ, превалює певні смислові акценти за власними уподобаннями, стаючи співавтором дискурсу. Такий суб'єкт пізнання в дискурсі відтворює й конструює один із «можливих світів»: для вербалізації своїх інтенцій, свого світогляду, мовець використовує певні мовні засоби, бо реалізація конкретного комунікативного завдання передбачає для вираження смислу конкретних мовних засобів. Тож дискурс – це сукупність апеляцій до різних концептів, за якого мовець вибирає певні мовні засоби відповідно до своїх інтенцій. Але це також середовище функціонування концептів, засіб їхньої об'єктивації, їхнього творення, адже певне «слововживання є індивідуальним осмисленням буття через усталені в мовленнєвій дійсності мовні форми²⁴». У дискурсі, метафоричні можливості якого, здається, безконечні, відбувається розбудова концептів: актуалізація їхніх

²¹ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

²² Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

²³ Мартинюк А. Напрями дослідження концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць* / [наук. ред. Б. І. Бунчук]. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 475-477 : Слов'янська філологія. С. 287–293.

²⁴ Жайворонек В. *Українська етнолінгвістика* : Нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Довіра, 2007. 262 с.

прихованих смислів, образних значень, асоціативних компонентів, набуття ціннісного значення. У дискурсі концепт отримує найяскравіший вияв: художній дискурс виявляє широкий спектр різноманітних відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що максимально наближають до концептуального смислу, забезпечуючи глибинну характеристику концепту, його приховані, підсвідомі чи несвідомі підвалини. Саме контекст створює навколо слова – вербалізатора концепту максимальні й достатні умови для виявлення численних конотативних супровідів, додаткових значень і асоціативно-оцінних рядів²⁵.

Висновкуємо, що функціонування концепту в дискурсі водночас демонструє індивідуальні уподобання письменника, а також забезпечує високу активність дискурсу в розбудові концепту, зокрема образному. Дискурс як мовна реалізація творчого задуму автора передає індивідуальне осмислення дійсності – власну концептуальну картину світу творця, що загалом досить повно відображає загальнонародну. Тож дискурс – це й вияв концепту, й інструмент його творення, зокрема художнього концепту як особливої ментальної одиниці, що акумулює результати художнього пізнання та культурну значущість певного фрагмента навкілля²⁶. Це ілюструє вагомість художнього дискурсу – художнього тексту в широкому контексті його творення і сприймання, що є репрезентантом певної системи концептів.

2. Лінгвостилістичний аспект дослідження мовного простору сучасних українських художніх творів для дітей

В. Самойленко зазначає, що більшість аналізованих текстів для дітей цілісно оформлені, поєднані тематично, стилістично та структурно, мають відносну смислову завершеність, тобто сукупно формують дискурс. Дискурс творів для дітей дослідниця трактує як емерджентне утворення, що має писемну та паралінгвальну форми вияву, відбувається в межах комунікативного каналу «дорослий – дитина», регульоване стратегіями і тактиками комунікатора та визначене сукупністю когнітивних, мовних та позамовних чинників. Емерджентність за цього розуміють як властивість системи, за якої цілісне явище завжди більше, ніж сума його характеристик. Таким поняттям

²⁵ Кононенко В. *Концепти українського дискурсу*: [монографія]. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.

²⁶ Огар А. О. Вербалізація концептів земля і небо в українському поетичному дискурсі другої половини 20 ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Дрогобич, 2014. 215 с.

описують саме складну систему, а емерджентність вважають особливим випадком останньої²⁷.

Одним із компонентів художнього дискурсу є художній текст як втілення мовленнєвої практики митця. Саме його взірцевість зумовлює комунікативне становлення їхнього реципієнта. Такі тексти мають бути еталонами, розкривати актуальні теми, бути концептуально доступними дітям, їхня мова – жива та зрозуміла, а сюжет має сприяти соціалізації дітей, бути пізнавальними та розвивальними, а також актуалізувати емоційну сферу читача, адже це завдання твору як мистецького явища з естетичним і духовним потенціалом, реалізованим в структурно-композиційній та мовнотипологічній будові твору²⁸.

Сьогодні в художньому дискурсі для дітей уживаються дві стильові тенденції: художнього стилю й розмовно-побутового. Це репрезентовано як на лексико-фразеологічному, так і синтаксичному рівні. Н. Дзюбишина-Мельник наголошує на ролі неологізмів у творах для дітей, вживання яких у художньому мовленні пов'язане з яскраво вираженою стилістичною функцією. Новотвори є характерною рисою таких текстів, що є своєрідним відгуком на вікову особливість мови дітей – вигадувати нові слова²⁹. Уживання неологізмів є однією з ефективних текстотвірних стратегій. Такі слова маркують дискурс як дитячий, а діти сприймають його як свій. Зазвичай авторські неологізми використовують для називання персонажів³⁰. За вживання неологізмів варто виробити певні принципи: впілітати в тканину тексту здебільшого типові й зрозумілі слова й вирази, а також дотримуватись міри. Цей принцип витриманий в сучасних текстах для дітей, які пропонують відносно обмежену кількість, але дуже яскравих прикладів творення нових слів: крилепомахування, турботливо-буркітливо, нікому-ніколинізащо-ані-гу-гу, невідомо-куди-звідки-і-нащо, хлопчик-золотий-чубчик, скорочено-ненудний скоропис, невідомий-в-скрипучих-черевиках. Як бачимо, митці не гребують різними формами словотворення, зокрема лексико-синтаксичним. Взірці цих новотворів

²⁷ Самойленко В. Дискурсивні особливості сучасних художніх творів для дітей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 33. Том 2. С. 149–155.

²⁸ Кизилова В. Література для дітей та юнацтва в контексті реформування змісту літературної освіти в Україні. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час»*. Вип. VI: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (11 жовтня 2016 року). Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка». 2016. С. 76–82.

²⁹ Дзюбишина-Мельник Н. Художній стиль і мова творів для дітей. *Культура мови*. Київ, 1992. Вип. 41. С. 62–68.

³⁰ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

служують поштовхом до словотворення, яке займає чільне місце в розбудові лексики дітей.

Створені письменниками незвичні власні назви виконують у текстах різні функції: є елементом словесної гри, розважають читача, розвивають його мовлення³¹. Скажімо, авторські оніми 36 і 6 котів, які виконують характеризувальну функцію: Сордель, Хавчик, Ковбасюк, Шпондермен, Ля Сосис, Шкуряк; Брейкер, Вертун, Степко, Дряпне; Нявчик, Сплюх, Беркиць тощо. От як пояснено творення одного з імен:

«Шість потилиць, шість спин, п'ять хвостів. Стривайте, а де ж шостий хвіст?...Ага, ясно. Сордель не має хвоста! Вгодований безхвостик, схожий на сардельку, помітно погладив останнім часом. Його опасисту спинку не слугаєш із жодною іншою» (Г. Вдовиченко).

Інша характерна риса літератури для дітей – вживання поетизмів, фольклоризмів, слів у переносно-образному значенні, інших мовних засобів, характерних для художнього, а не для розмовно-побутового мовлення. На синтаксичному рівні це нанизування означень-прикметників, однорідних членів речення, стилістичних фігур синтаксису тощо. У таких творах письменник «ніби бере собі в співавтори» читача, «ніби вчить його бути поетом³²». З фольклору запозичено й традицію вживання пестливих слів у текстах для дітей. Активне послуговування словами із зменшено-пестливими суфіксами, майстерне їх обігрування у тексті створює довірливу атмосферу розмови з дитиною через художній текст, бо відповідає звичному щоденному досвіду родинного спілкування³³.

Сучасні письменники майстерно вплітають в тканину творів засоби поетизації тексту – різнотипні тропи та стилістичні фігури:

– епітети: густий, лапатий, пухкий, м'який, повільний, молочно-білий (сніг), химерні, тривожні, солодкі (сни), м'які, зручні, теплі, пружні, снігові, великі (хмари), холодний, пронизливий, крижаний, зимовий, сніговий (вітер), безтурботне, сонне (снігове мереживо), солодкий, маслянистий, полиновий (запах) тощо³⁴;

– порівняння: блакитними, як небо, очима; скрипучий, як і ті черевики, голос; вершина, як велетенська тарілка; коні стояли, мов привиди; білий, як сніг, птах; повітря, як море; маленькі, наче іграшкові,

³¹ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

³² Дзюбишина-Мельник Н. Художній стиль і мова творів для дітей. *Культура мови*. Київ, 1992. Вип. 41. С. 62–68.

³³ Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

³⁴ Огар А. Художній простір творів для дітей Ольги Максимчук: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6. С. 120–125.

дракони; серце темне, як ніч, і важке, як камінь; насуплена й поважна, як старий сич тощо³⁵;

– нагромадження однотипних одиниць задля створення художнього ефекту завдяки експресивності, виразності тексту, мовної деталізації опису. Скажімо, градаційне розташування схожих за значенням одиниць: *Стукіт дзвенів, наростає, гучнішав, аж поки розітнув повітря зовсім поруч*; Або накопичення антонімів: *Часом веселі, а часом сумні. Мали друзів і ворогів, маленькі пригоди і великі таємниці* (О. Максимчук)³⁶;

– образні перенесення різних типів: метафори (батоги громовиць, язика диму, сніп іскор, снопик світла), персоніфікації (записник втягнув живота й ковзнув на дно наплічника);

– варваризми: *Шерше ля фам, Бонджорно, бамбіні!*;

– тавтології: *найзвичайнісінький звичайний день, найрештіший рен*;

– перифрази: *господар дахів, диригент флюгерів (вітер)*;

– паронимія: *безпородні, але не безпорадні* (Г. Вдовиченко³⁷).

Здебільшого синтаксис творів простий, хоча митці не гребують і різноманітними синтаксичними фігурами. Скажімо, нагромадження однотипних речень – питальних чи окличних: «Чи всі дива приходять до нас так просто? Чи можемо ми знати, коли вони з'являться в нашому житті? Чи можемо їх упізнати? Уночі? Удень? Під час звичайної розмови з другом чи буденного обіду з батьками десь так між тарілкою борщу і картопляним пюре з відбивною? Посеред уроку математики? Посеред міста? Перед власними вікнами? Завтра? Чи вже сьогодні? Чи просто цієї миті?» (О. Максимчук). Такі нагромадження надають художньому тексту рис публіцистичного стилю, філософські роздуми виводять читача з художнього виміру в реальний. Натрапляємо й на парцеляцію, мета якої – увиразнення й акцентування кожного компонента: *Щось тихо шуміло. Дзвеніло. Текло* (О. Максимчук).

Поетичних рис тексту додає мовне змалювання. Скажімо, художні портрети – яскраві, свіжі, емоційні. У них увагу зосереджено на характерові героїв: одні – веселі, емоційні, дружелюбні, лідерські, інші – стримані, спокійні, тихі, виважені. Багато художніх зображень вибудовано на основі кольороназв. Скажімо, повісті Ольги Максимчук. Добро і зло, радість і сум у творі різняться саме кольором: перші яскраві, життєрадісні – червоні, зелені, блакитні, інші понурі, невиразні – сірі. Добро в цій історії кольорове. Воно невіддільне від радості.

³⁵ Огар А. Там само. С. 120–125.

³⁶ Максимчук О. *Світ у вулкані. Срібний і червоний*. Львів: Видавництво Старого Лева. 2021. 304 с.

³⁷ Огар А. Художній простір творів для дітей Галини Вдовиченко: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2021. № 7–8. С. 84–85.

Наступають, зловісно зазіхають на цей барвистий світ щастя, добра й сонця сірі істоти, що несуть зло та розруху. Сірий втілює холод, байдужість, це моторошний, зловісний і тривожний колір. Усе, охоплене ним, – й істоти, і природа – наводять страх і розпач. Сили зла сірі. Їхній світ – похмурий і мовчазний: сірі тягучі пасма, сірі гідкі щупаки, сіре місиво, сіра почвара, попелясте клоччя, сіра безодня, сіра завіса, ядучий дим, помийного кольору кисіль, сіра пелена, сіра нестерпна хляпавка, сірий морок, сіра мряка. Натомість випромінювані іскри добра й радості вербалізовано як маленький червоний світлячок, маленький червоний рій, міради червоних вогнів, дивовижні багрянні грона, фантастичний феєрверк, зграйку маленьких іскор, сніп червоних іскор, червоні вогнисті стовпи, червоні смолоскипи³⁸.

Пейзажні замальовки, портретні описи, вкраплені в канву тексту, – невід’ємний компонент прози багатьох письменників. Це руйнує стереотипи, що такі описи руйнують динаміку сюжету та зовсім не цікаві дітям. Майстерно створені пейзажі увиразнюють твори візуально, посилюють емоційність, підкреслюють самотність стилю. Введення в текст пейзажних елементів та описів – це продовження традиції літератури XIX–XX ст., яку нехтують ті, хто орієнтується лише на розважальність твору, його дієвість і динамічність як основу читабельності³⁹.

Окремий корпус творять фразеологічні одиниці, які є в текстах і засобами художнього, поетичного, і засобами розмовно-побутового мовлення. У проаналізованих текстах не так багато фразеологізмів, однак непомітними їх не можна назвати. Як засоби художньої виразності такі одиниці вносять у дискурс емоційно-оцінний заряд, додаючи експресивності. Використані фразеологізми добре відомі читачам або їхнє значення легко вгадується в контексті: гав ловити, розвісити вуха, розбити глека, хоч землю їж, нашпорошити вуха, встромляти носа, тримати язика на припоні, слухати краєм вуха, зиркати спідлоба, стріляти очима, не лізти по слово в кишеню, висіти на кінчику язика, усе під силу, вийти сухим із води, знати, як свої п’ять пальців, не зводити очей, мурашки пробігли по спині, як кішка з собакою, рукою подати тощо. Іноді митці завдяки авторському вживанню (певні трансформації, нанизування тощо) фразеологізмів досягають поставленої стилістичної мети пор.: *Але птах знав, що повернутися з порожніми руками – чи то пак крилами – не можна. Занадто багато було цього разу поставлено на кін* (О. Максимчук). Рідше фразеологізми

³⁸ Огар А. Художній простір творів для дітей Ольги Максимчук: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6. С. 120–125.

³⁹ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

використано задля створення мовного каламбуру, скажімо, фразему з онімом на позначення клички собаки в історії про котів, з якими останні ворогують:

Бровчик на нього й не глянув, промимрив стиха:

- *Мені тепер від сорому хоч в Сірка очі позичай.*
- *У якого ще Сірка? Ти до нас іще Сірка приведи! (Г. Вдовиченко)*

Найяскравішими засобами поетичності є римованість і ритмічність, характерна для поезії. Сьогодні належної оцінки потребує вивчення особливостей мовного простору сучасної української поезії та її впливу на мовленнєвий розвиток учнів. Така поезія для дітей – це невичерпний ресурс духовного розвитку, що акумулює духовну спадщину народу, його культурні цінності.

Зазвичай дитяче читання починається саме з невеликої поезії. Сучасні віршові твори для дітей актуальні тематично та мовно. Для них характерне жанрове різноманіття, яскраві персонажі, образна мова. Їм властиві метафоричність, мовні каламбури, фольклорна основа. Багата й різноманітна мова віршів забезпечує точність, оригінальність, виразність змісту, чим зумовлює мовленнєвий розвиток учнів. Сучасні поети дотримуються традиційних канонів, оновлюючи тематику, зміст і форму. Тож усталені жанри трансформуються, еволюціонують. До цього доклалися М. Савка, Л. Мовчун, І. Андрусак, С. Дерманський, Ю. Бедрик, Г. Кирпа, В. Вакуленко та ін. Читачам пропонують і короткі двовірші чи вірші-катрени, і об'ємніші казки у віршах. Здебільшого поезія передає те, що відбувається ззовні, а не зосереджена на внутрішніх переживаннях. Сучасні вірші, як правило, сюжетні, що особливо актуально для творів для молодших школярів⁴⁰.

Особливості сучасної української поезії проаналізуємо на прикладі творів. Не можливо оминати увагою вірші Володимира Вакуленка зі збірки «Татусева книга». Ця збірка – поетична сімейна ідилія. Насамперед відзначимо загальний тон поезії: світлий, спокійний, радісний, життєствердний, грайливий. Вірші – це сукупність кумедних ситуацій та персонажів (кріт, що варить квас, але не в каструлі, бо «не пролізе в нірку»; чайник, що хворіє та гундосить, бо йому «надбили носик»; татко-коник, якого хоче купити дід; равлик, що «повз до школи хутко» і доповз аж в листопаді). Це не дивно, адже поезія призначена для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, тож зрозумілим є

⁴⁰ Огар А., Куц О. Розвиток мовлення учнів початкової школи засобами сучасної української поезії для дітей. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2024. С. 124-125.

тематично-сюжетний вибір. У такому контексті вірші можна згрупувати в кілька груп:

– колискові:

*Хай тобі насниться
Кольоровий слоник,
Райдужна лисиця
І моря солоні (В. Вакуленко).*

– скоромовки:

*Кізка розказала казку козенят –
В казанок капусту покришила й кріп.
Колобок котився колом коло хати,
Колосок кошлатий попросився в сніп (В. Вакуленко).*

– каламбури, жарти:

*Павучок і павучиха
Наловили в міхи сміху,
А маленькі павучата
Стали сміх той продавати...
(В. Вакуленко)*

– пригодницькі твори, які лише умовно можна назвати так:

*Примостився реп'яшок
На собачий кожушок.
... Песик бігав біля річки,
Позбивав з куців порічки,
Карасів злякав і птаха
І в багнюку вліз, невдаха.
Забруднив кожушок,
Змок до нитки реп'яшок
(В. Вакуленко).*

Так само обґрунтованим є добір лексики – легкий, однак багатий словник робить вірші привабливими для найменших читачів. Їхні герої – здебільшого представники тваринного світу (кріт, білка, жабка, песик, шурик, слоник, страус, сорока, карасі, зяблик тощо), хоча номен фауни теж частотні (кульбабка, крокуси, жоржини, айстри, маргаритки, грушки тощо). Чільне місце в поетичному словникові посідають назви продуктів харчування, предметів щоденного вжитку та шкільного приладдя (капуста, фініки й цукати, хліб, шпинат, морква, горох, борщик; чайник, скриня, хатка, спідниця, рукавиці, куртка тощо; рюкзак, підручник, зошит, ручка, олівець фарби тощо), адже це ті речі, з якими найчастіше стикаються учні. А тематична близькість, доступність змісту й форми є запорукою популярності дитячих творів⁴¹.

⁴¹ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

Автор вдається до неологізмів, рідковживаних слів і поетизмів (повесніло, незглибний, лійконосик, жбанок, рабатка, яруга, прохати, на зорі, райдужний, сірогрудий, ланосійний). Це розбудовує лексикон учнів, змушує їх замислюватися про етимологію та способи творення слів, формує в них поняття про художній стиль і роль у цьому процесі образного високого звучання слів. Вражає накопичення форм із суфіксами суб'єктивної оцінки, насамперед зменшувально-пестливими (листочки, борщик, носик, слізки, кульбабка, козушок, літечко, шурик, слоник, лисонька, лиска, жабка, козачок, ліхтарик, вередулько, павучок, зайчатко тощо). Це стосується й дієслівних форм (спатки), творення яких є вирізняльною рисою української мови. Натомість прикладів контрастної суфіксації згрубілості в збірці не спостерігаємо. Це надає тексту позитивно маркованого оцінювання, експресії, створює колорит ліричності, пестливості та інших емоційних тонкощів, формуючи теплу та ніжну тональність книги. Зацікавлює дітей створення каламбурів, звукових повторів, ігор зі словами: насамперед через вживання в одному контексті омонімів, спільнокореневих слів: Славка, ставка; Кізка розказала казку козенятam; павучок, павучиха, павучата. Тексти В. Вакуленка не насичені фразеологізмами, однак все ж натрапляємо та образні вислови. Письменник модифікує фразеологізм, змінюючи його лексичний склад:

Бо уранці на зупинці

Ніде впасти порошинці.

Компонент лексикографічно кодифікованого *ніде голці (яблукові) впасти* ('дуже людно') заміщено на *порошинці*. Чи це результат саме зміни лексичного складу фраземи (задля підсилення поняття 'дуже людно', проведення асоціацій із вітряною весняною погодою в місті), а чи схрещення, своєрідне накладання внаслідок мимовільного чи свідомого зближення, смислової компесії, лаконізації (у мові побутує сталий вислів *не давати і порошинці впасти* ('дбайливо оберігати, ніжно піклуватися')) доводиться лише здогадуватися. Вважаємо, що перший варіант ймовірніший.

Синтаксис творів теж потребує наукової уваги. Здебільшого речення прості та невеликі складні. Вишуканість синтаксичної структури віршів творить майстерне поєднання синтаксичних одиниць:

– накопичення однотипних одиниць, скажімо, складних безсполучникових речень із наслідковими семантико-синтаксичними відношеннями, питальних речень:

Чайнику надбили носик –

Він хворіє та гундосить.

Геть його замучив нежить –

*Чай не лється як належить.
Як його полікувати?
Заварити, може, м'яти?
(В. Вакуленко)*

– парцеляція – поділ простих і складних речень на самостійні компоненти:

*1. Школа. Дзвоник. Пізня осінь.
Листопад. Дерева кволі.
2. Ранок. Вітер коло хати.
Став дерева колихати (В. Вакуленко)*

Збірка дитячих віршів наскрізь пронизана таким виразним і характерним для такої поезії тропом – персоніфікацією: чайник хворіє, реп'яшок прямує на день народження кульбабки. Рисами людини наділено й тварин: кріт варить квас, шурик засіває поле, миші і кроти бусом їдуть в мандри, Слоник висаджує квіти на клумбах, лиска одягла спідницю, кріт святкову вбрав сорочку. Виразними, хоча не вельми частотними є епітети в збірці: тиждень ланосійний, трудовий; місце корчасте, незглибне; тапки стильні. Хоча для окремих віршів цей троп є наскрізним, текстотвірним:

*Хмарки найсолодші,
Береги із крему,
Шоколадні ночі
Карамельний ему,
Яблучні ліхтарики,
Персикові кульки... (В. Вакуленко)*

В. Вакуленко вдається й гумору. Доброзичливий його характер, здатність викликати позитивні емоції необхідні в творах для дітей:

Равлик повз до школи хутко.

...

За два дні проповз два кроки.

Мова творів ритмічна й мелодійна (чіткий ритм сприяє легкому запам'ятовуванню та декламуванню, що сприяє розвитку фонетичного слуху та мовленнєвих навичок). Не варто опускати діалогічність та інтерактивність віршів: письменник звертається до читача, пропонує діалоги, залучаючи дітей до активного слухання, читання та обговорення:

*1. Адже другом може бути
Птах заморський, адже так?
Друзі різні є усюди,
Другом може бути всяк!*

2. Що робити? Ждати трішки?

(В. Вакуленко).

Безумовно, усі вірші збірки орієнтовані на читача. Однак, говорячи про домінантність образів і понять у ній, то виокремимо концепт-образ *тато*. Він є наріжним каменем збірки, дуже виразним у віршах В. Вакуленка. Критерії виділення ключових слів (а саме такі ословлюють ключові концепти, образи) – частотність вербалізації, смислове наповнення, семантична розгалуженість, словотвірна розбудованість. Мовне його втілення демонструє наскрізь позитивне портретування, головним компонентом якого є героїзація образу, дуже широко реалізована вербально: тато-сміливець; тато-коник, що вранці мчить сина до садочка; тато поблажливо ставиться до дитячих пустощів (*Туфлі таткові святкові – Синьоокі, рудоброві!*);

– тато винахідливий і вправний майстер:

– *Витри слізки, – каже тато,*

– *Носик можна приладнати! (В. Вакуленко);*

– тато турботливий:

...Птицю сіру став прохати:

Не кричіть, будь ласка, птице,

Скрізь он темно – подивіться!

Через Вас не сплять малята...;

– тато люблячий:

Засинай, Віталіку,

Спи мій вередулько! (В. Вакуленко)

Саме візія письменника як люблячого батька домінує, коли йдеться про виховний посил його творів. Володимир Вакуленко не моралізує, а виховує на прикладі. Його вірші пропагують:

– працьовитість:

Як же Слонику вдалося,

Щоб усе так розцвілося,

Не дивуйтеся, звірята, –

Він-бо працелюб завзятий

(В. Вакуленко)

– здоровий спосіб життя:

Хоч і пішки – не біда.

Дуже корисна хода! (В. Вакуленко)

– екологічність, природомилування:

В лісі осінь. В лісі диво... (В. Вакуленко)

– дружелюбність:

Друзі різні є усюди,

Другом може бути всяк! (В. Вакуленко)

– ввічливість: *Не кричіть, будь ласка, птице...*

– емпатійність, турботливість:

Як його полікувати?

Заварити, може, м'яти?

– гостинність:

А чи липи, чи ромашки...

Врятувати чайник важко!

(В. Вакуленко)

Новосілля крім затіяв –

в зоосаді новий дім.

Став запрошувати звірів:

хом'ячків, мишей (В. Вакуленко).

Поезії В. Вакуленка – благодатний матеріал для створення проблемних ситуацій. Це суголосне з трендом сучасної світової літератури для дітей загалом і української зокрема: видавництва в книгах на основі вміщених творів подають «підказки для батьків». Їхня суть в тому, щоб пропонувати читачеві відкрите запитання, пов'язане із змістом прочитаних творів, для розмірковування та обговорення. Такі завдання спрямовані на створення творчого середовища, формування критичного мислення дитини, її соціалізацію, розвиток в неї необхідних сьогодні емоційних, соціальних, інтелектуальних задатків.

Проблемна ситуація

Хазяїн-кріт позвав на обід і заморського гостя – страуса. Але *«Що робити, як же бути? Гості в хатці, страус – ні. Головою лиш проткнути дірку зміг він у вікні»*. Мимоволі спадає на думку казка Івана Франка «Лисичка і Журавель»: хитра Лисичка покликала Журавля в гості, знаючи, що він не зможе почастуватися ріденькою молочною кашею, розмазаною по тарілці. Журавель відплатив їй тим самим: наварив м'яса, бурячків, картопельки і склав усе в горщик з вузькою шийкою. А у В. Вакуленка господар і на думці не мав надурити гостя, а навпаки, побачивши, що страус не може зайти до його домівки-дірки, знайшов вихід:

«Отакої!» – крім подумав

І підсунув ближче стіл.

Пригостив рахат-лукумом

Страуса. Ну й хай не звір,

Але другом може бути

Птах заморський, адже так?

(В. Вакуленко)

Як ти вважаєш, хто з господарів зробив правильно?

Чи правильно відплатив Журавель Лисичці? Як би вчинив ти?

Як ти думаєш, як вчинить страус?

У казці Лисички зареклася приятелювати з Журавлями. Як ти думаєш, чи будуть товаришувати крім і страус?

Отже, мову «Татусевої книги» характеризує багатство лексики та домінування форм із зменшено-пестливими суфіксами. Серед тропів письменник надає перевагу персоніфікації, презентуючи різні способи її вербалізації. Виховний потенціал віршів, виражений у цікавих і творчих мовних формах, сприяє всебічному зростанню читачів, зумовлює їхнє комунікативне становлення, розвиток мовного чуття як комплексу неусвідомлених оцінок, за якими судять про мовні ідеали, і мовного смаку як комплексу установок людини щодо мови.

Розмовно-побутові елементи в сучасному художньому дискурсі для дітей створюють ефект реальної мовленнєвої ситуації (хоча здебільшого лексика текстів легка й зрозуміла, все ж натрапляємо на просторічні слова (базікати, реготати, шкіритися, пришкандибати), діалектизми (тойво, кіко раз), вигуківі сполучення слів (ковіньку йому, два копита мені в сідло), варваризми (баста!), звуконаслідувальні слова (трись, тук-тук). Часом узусна лексика поєднана з рідковживаною: трембіта, бастіон, тимпан, вервечка, прерія, овид, обрис, попона, гіпологія, конкур. Відзначимо чільне місце рідковживаних дієслівних форм для стилізації творів (ремигаючи, балакати, чугикаючи, почвалати, мугикнути, снувати, втелюшитися ('влетіти'), бовваніти, кресати, поцибати, пирхнути, гайдабурити, гицати, гмикнути, здибатися тощо) в Ольги Максимчук⁴².

Прийомом привертання й утримування уваги є діалогізація твору. Вважаємо, що так художній дискурс наближається до повсякденного, розмовно-побутового мовлення, хоча вагому роль в зближенні відіграє й лексика (вигуки, стилістично забарвлені прислівники *прикольно, класно*) й емоційно забарвлені речення:

– *О, ось це непогано про крем-суп. І про Данила класно, про Семенів суворий погляд дуже зворушливо.*

– *Що?! – заволав Семен, підбіг до Владиної мами й буквально вирвав мене з її рук.*

То було, до речі досить нечемно.

– *Гм, а й справді прикольно, – усміхнувся хлопець, прочитавши про себе. – Таке оприлюднювати я дозволяю.*

⁴² Огар А. Особливості мовного портретування в сучасній українській прозі для дітей (на матеріалі повістей Ольги Максимчук). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2022. Вип. 52. С. 53–59.

– *Отже, так!* – звела обидві руки вгору мама (Г. Ткачук).

Ще одним компонентом сучасної української літератури для дітей є фольклорний. Хоча сьогодні ведуть мову про твори, які зберігають фольклорний досвід, і ті, в яких домінує авторське фантазування, новаторські пошуки змісту і жанрової форми. Останні пов'язують зі зміною художньо-естетичної парадигми та тенденціями сучасної прози для дітей⁴³. Традиційно фольклорний компонент був дуже виразний у літературних творах для дітей. Яскравим прикладом може слугувати збірка Івана Франка «Коли ще звірі говорили» – це добірка з фольклорного фонду різних етносів найулюбленіших і найпопулярніших сюжетів про тварин, яку письменник адаптує до української ментальності⁴⁴, тому такі казки є репрезентантами ідейно-образних домінант і провідних світоглядних орієнтирів нашого народу. У літературі для дітей молодшого шкільного віку домінують універсальні твори, в яких розгортаються теми морально-етичних та загальнолюдських цінностей, більшість з яких побудовані на центральному мотиві протиставлення добра і зла. Це поширено у фольклорних казках, а сфера усної традиції увиразнена в літературних текстах через пропагування духовних, морально-етичних цінностей⁴⁵. Тож письменник у своїх текстах об'єктивує універсальні концептуальні опозиції: *добро – зло, правда – кривда, вірність – зрада, розумний – дурний, доля*. Концептуальна пара *правда* ('справедливість') – *кривда* – одна з домінантних у письменника, що зумовлено вболіванням Каменярка за долю покривдженого народу та прагнення нарешті вивести його на шлях поступу. Ці концептуальні пари виявляють життєві пріоритети автора, а отже, і його народу. Показовим у репрезентації українського менталітету є концепт *доля*, що відображає філософські засади українства – кордоцентризм, позитивізм, антифаталізм⁴⁶. Сьогодні фольклорні запозичення не такі яскраві, але все ж драконів, як здавна заведено в нашого народу, кличе на Віче трембіта⁴⁷.

Запозичення фольклорних елементів – не єдина риса сучасної художньої прози для дітей. Сучасна українська література залучена до світової літературної традиції. На цьому наголошують самі митці:

⁴³ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁴⁴ Сабат Г. Франко і дитяча література: проблеми функціонування та рецепції казок про тварин. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 393 – 404.*

⁴⁵ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁴⁶ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁴⁷ Максимчук О. *Світ у вулкані. Срібний і червоний.* Львів: Видавництво Старого Лева. 2021. 304 с.

Ольга Максимчук зазначила: «Коли я писала «Світ у вулкані», то не думала ні про що. Але коли вже закінчила, то зрозуміла, що ця книжка перегукується з такими історіями, як «Ерагон», «Гаррі Поттер», «Володар перснів». Та найбільше ця книга нагадує мені «Аватара». Там теж є фантастичні світи і комбінація реальних героїв, які потрапляють у якісь незвичайні всесвіти. І вона також дуже кольорова. У ній безліч кольорів та світів⁴⁸». Адаптовані до українського ґрунту, ці твори втілюють кращі літературні надбання. Письменники вибудовують свої сюжети, вибираючи якісь елементи з фонду різних народів та обрамлюючи іншомовну культурну стихію в українські шати. Алюзії та ремінісценції викликають й інші фрагменти творів, як-от: «Шибку геть заліпило снігом – лише маленький отвір завбільшки з копійку залишився посередині. Хлопчик ступив крок уперед і притулив обличчя до того копійчаного вічка» (О. Максимчук). Ці рядки апелюють до «Снігової королеви» Ганса Андерсена. Однак навіть підсилені іншими перегуками ці вкраплення фрагментарні та мають певну стилістичну мету у творі-реципенті: завдяки контекстуальній реалізації полісемантизму слів витворюють нові значеннєві компоненти, навіюють порівняння, актуалізують низку образів⁴⁹, «величезну нерозривну сітку вражень» (С. Онацький).

Вже окреслено тематичний обшир і мовностилістичний вміст сучасних українських художніх творів для дітей. Зосередимося на їхніх концептуальних акцентах. Сьогодні розгортання теми «діти і війна» постає на основі літературної традиції. Уперше в українській літературі для дітей до цієї теми зверталися письменники 20-х років ХХ ст.: це була реакція на Першу світову війну. Другий виток ця тема отримала в 40-50-их роках як інтерпретація подій Другої світової війни⁵⁰. З 2014 року в українському художньому просторі загалом і орієнтованому на дитячу аудиторію зокрема чітко простежується концепт *війна*⁵¹. Бойові дії реактуалізували концепт, зумовивши його подальшу розбудову. Це зрозуміло: пишуть про те, що релевантно, що найбільше турбує, а війна – це зовсім не ілюзорна загроза для життя і здоров'я. Якщо для «дорослих» текстів – це спосіб документування,

⁴⁸Максимчук О. «Книжки вчать нас мріяти». Видавництво Старого Лева. 17.09.2021. URL: <https://starylev.com.ua/news/olga-maksymchuk-knyzhky-vchat-nas-mriyat>

⁴⁹Огар А. Художній простір творів для дітей Ольги Максимчук: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6. С. 120-125. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265802>

⁵⁰Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁵¹Огар А. Вербалізація концепту *війна* в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2019. С. 38-47. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2019.177323>

фіксації, закарбування історії, шлях до проживання, осмислення, позбуття травм⁵², то вербалізація воєнної тематики в літературі для дітей потребує прискіпливішої уваги, щоб стати інструментом для полегшення дитячого воєнного досвіду, травматичних подій, а не навпаки. В українських дітей до універсальних дитячих проблем (дорослішання, дружба, непорозуміння з дорослими, соціалізація на новому місці) додається ще досвід війни. Це відображено і в книгах для дітей, перелік тих, в яких ословлено воєнні реалії, збільшився за останні три роки. Скажімо, «Діти повітряних тривог» Лариси Денисенко, «Мої вимушені канікули» Катерини Єгорушкіної, «Це тиха ніч, мій астронавте» Оксани Луцківської тощо⁵³. Така література дає можливість читачеві побачити себе і світ довкола, а письменникові створити наратив, за допомогою якого можна з дитиною «проговорити» реалії сьогодення. Реалістична проза – це правдиве зображення і конструювання дійсності⁵⁴. Зауважимо, що основний принцип дитячої літератури – говорити правду. Це базовий принцип і повсякденного спілкування з дитиною в складній життєвій ситуації. Те, що зображено в книзі, не має йти в розтіч з тим, що бачить і чує дитина навколо. Адже такі протиріччя породжують страх, паніку, дитина відчуває, що не все говорять або й кажуть неправду і домислює «свою», часом аж надто жакливу, правду⁵⁵.

Психологи разом з письменниками виробили певні словесні застороги та настанови щодо орієнтованих на дітей творів, в яких мовно актуалізовано концепт «війна»: не акцентувати на вербальному вияві почуття безвиході й трагізму, не відповідного вікові. Гармонізований, естетично довершений твір, у якому правильно подано навіть жакливі реалії, формує особистість, дає змогу прожити трагічний досвід. Важливо, щоб тексти прямо чи опосередковано не позбавляли любові до світу, до всього живого, до Життя⁵⁶.

Аналізуючи концепт *війна*, насамперед відзначимо центральні номени, якими об'єктивовано війну. Скажімо, у творі «Діти повітряних тривог» лише двічі вжито лексему *війна*. Натомість неологізм *лихосилля* ('те, що посилають російські військові, щоб вбивати людей, нищити будинки') – 24 рази. Лихосилля розриває повітря, коїть біду, «хоче

⁵² Огар А. Там само. С. 38–47.

⁵³ Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>

⁵⁴ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

⁵⁵ Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>

⁵⁶ Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>

підірвати Ізмаїл і Одесу, накоїти чимбільше біди», воно «таке жахливе, що не випускає їх нікуди з Волновахи» і воно навколо, «все руйнує, казиться, вбиває», «розстріляло всіх», вигнало кримчанку з Криму. Це синонім до слова *війна*, але він суб'єктивований, конкретизований і оцінно маркований: вказує на того, хто несе смерть, хто є джерелом небезпеки. Поряд із ним вжито назви воєнних реалій (бомбосховище, повітряна тривога, «Іскандер», «Град», «Калібр», касетна бомба, сирена, постріли, вибухи, стріляти, скидати бомби).

У книзі виразно зображено стан дітей: стрижневим і найчастішим мовним виразником стану є номен *страшно*, який обов'язково підсилюють прислівники з кількісним значенням *дуже, так* або повтор *страшно, страшно*, рідше – номени *лячно, боляче*. Вербалізація цього стану демонструє його «нормальність», що є одним із психологічних прийомів: діти можуть упізнати свої реакції та почуття, зрозуміти, що вони не самотні в цьому, та прочитати сценарії подолання негативних емоцій. Страх дітей, їхній біль (якого багато: «А води немає. Нічого немає»; «фотографію Поліни омивають сльозами сотні тисяч дітей»; «Ксюра розуміє, що найстарша тепер вона, хоч їй десять років»; «більше сорока годин то стояв, то поволі пересувався разом зі своєю хворою мамою, щоби бомби не дістали їхню маленьку сім'ю») зрівноважує сила та надія: лихосилля «ніколи не вб'є свободу в серцях вільних людей»; «мріяти замість «Мрії». Сила та надія отримує мовне втілення через смисловий компонент «боротьба». Діти борються в посильний спосіб: старші ламають російські чати, менші – ліплять вареники, варять борщ, роблять мультики, перекладають тексти, співають гімн, мріють стати Привидом Чернігова або створити таку пігулку, «щоб добрих людей оживляла і додавала їм сил, а злі щоб від неї блювали до кінця життя», стають екоактивістами і створюють відеоблог, сортують ліки та обліковують здану кров. Тож джерелами боротьби є самі діти, а також їхні близькі: Злата і Тарас прагнуть боротися з лихосиллям, хвора мама може гори звернути; мама-поліціантка може перемогти кого завгодно; дідусь сильніший за страхіття; Данило дуже сміливий і коли народиться, діти разом здолають лихосилля. Однак найбільшим джерелом сили і надії є воїни: бойові котики боронять «Лею, маму, тата, Лук'яна і всіх-всіх»; сильні та незламні воїни світла уберігають місто, «так наваллять, що вже і попусте»; привид-льотчик уцент розбиває лихосилля. Для загадкових воїнів навіть «позивний» придумали – тери, діти вигадують про них різні історії і навіть пишуть вірш.

Найстрашніші та найтрагічніші досвіди прописані в тексті максимально делікатно й чутливо. Втрату подруги в Маріуполі та загибель дівчинки під час евакуації вербалізовано, але без прямого номінування: «Від Маринки вже два дні жодної позначки». Значно

більше увагу зацентовано на психологічному сприйманні цього героїнею: «треба знайти правильні слова для Анічки. Я кажу, що Маринка так міцно заснула, аж лихосилля не може її розбудити, але всі добрі слова вона чує, просто не може відповісти»; «вона чиста як янгол, прозора як росинка, її люблять і любитимуть довіку». Смерть не трактують як абсолютне закінчення життя, лише як певний етап її шляху. Танатичні мотиви завжди були присутні в казках, однак в авторській літературі їх сприймали насторожено. За кордоном значно активніше досліджують проблеми танатології та дитячої реакції на смерть. Розкриття рецепції смерті дитиною в своєрідній розмові, якою є художня книжка, необхідний сьогодні смисловий компонент літератури для дітей, зважаючи на мілітарну тему, художню реакцію письменників на війну⁵⁷.

Відзначимо, що письменниця не обрала тактики замовчування чи оминання незручних моментів. У тексті вербалізовано все: бабу, яка кляне чортове лихосилля щодня і нескінченно так, що Оля «повивчала різних слів» і теж так думає; ввічливого хлопчика, який зробив свій перший мультик «Рускій корабль, іді на Х», де «Х – це хрест, який має оберігати нас від лихосилля і під яким воно буде поховане», хоча бабуся називає це матюком, попри це їй подобається, але мультиком не можна буде розмахувати, «коли ми це лихосилля тойво». Тож можемо простежити вже заявлену тенденцію в сучасній літературі до залучення просторічної, часом нецензурної лексики, універсальна мета якого – максимальне відтворення живомовної стихії, передача реальної мови, а не ідеальної, відірваної від тієї, якою послуговуються прототипи персонажів – має ще й власне український суттєвий компонент: виразити цілком нормальні в такій ситуації негативні емоції. Хоча загалом номінування ворогів абсолютно літературне, скажімо, «погані поганці» (Таня Стус. Таємні історії маленьких і великих перемог). Проте різні емоції – сум, злість, розгубленість тощо – описано в усіх творах зазначеної тематики, так само, як актуальні сьогодні для дітей теми: страх обстрілів, розлуку з батьками і друзями, руйнування будинків, поранення і загибель. Деякі письменники обережно торкаються найбільш болючих тем: тато-військовий втратив ноги, вчиться ходити на протезах, тому діти називають його «залізною людиною» (Ольга Войтенко. Кожна грудочка землі (2023)). Наголосимо, що для дитини війна персоніфікована, пов'язана з її буттєвістю та особистим

⁵⁷ Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

досвідом: коли тата немає поруч, коли друзі роз'їхались, коли покинули дім, коли обстріли⁵⁸.

У книзі порушено й екзистенційне питання, яке, без сумніву, ставлять діти: чому вони нас убивають? Форма свідчить про утотоження себе з іншими, усвідомлення себе частинкою української нації й про розуміння тієї загрози, яку війне несе для кожної української дитини. Це запитання отримує максимально адекватну відповідь, не випадково вкладену у вуста бабусі, адже саме проста й правдива відповідь задовольнить дитину: Та чорти вони. Придумали, ніби нас немає! Бісяться, що ми є і що ми саме такі! (Г. Ткачук)

Деякі твори увиразнюють ті чи ті смислові компоненти в концепті війна. Скажімо, *самотність*: уся увага матері прикута до немовляти, тож старша дівчинка Віра почувається дуже самотньою (Катерина Єгорушина. Мої вимушені канікули (2022)).

У сучасній українській літературі для дітей концепт *війна* містить великий смисловий пласт, пов'язаний з порятунком тварин. Його найвиразніше вербалізовано в збірці оповідань Сашка Дерманського «Клуб врятованих. Непухнасті історії» (2023), повісті Насті Музиченко «Врятовані хвостики» (2023). У таких творах у концепті війна на перший план виходять компоненти *емпатія*, *небайдужість*, *відповідальність*, *самопожертва* задля порятунку навіть найменшого життя.

Тож якщо розглядати концепт як сукупність смислових компонентів, розташованих за ядерно-периферійним принципом, то центральними в сучасній українській літературі для дітей для концепту *війна* є компоненти: близькість війни, загроза, смерть, виживання (переховування в укриттях, втеча від бойових дій), підтримка один одного та емпатія, волонтерство, хвилювання за рідних. Це дещо дисонує з виразними негативними сегментами в структурі «дорослого» концепту, який передбачає компоненти *смерть*, *розруха*, *зрада*, *підлість*, *ненависть*, *самотність*, *чужість*, *відірваність від світу*, *невідомість*, *незвичність*, *ворожість*, *загрозливість*, *прагнення помститися*, *руйнація* тощо, але йде в унісон зі складниками *свобода*, *життя*, *любов*, *гідність*, *геройзм* цього концепту⁵⁹. Наголосимо, що в сучасній українській літературі для дітей чітко (особливо наприкінці книги) проступає смисли *надії*, *сили*, *підтримки*, *віри* в те, що українці зможуть все.

⁵⁸ Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>

⁵⁹ Огар А. Вербалізація концепту *війна* в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2019. С. 38-47. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2019.177323>

Упродовж крайніх трьох років простежено також тенденцію до вербалізації поняття *дім* як центрального текстотвірного елемента. Це й не дивно, адже слово *дім* завжди було не лише назвою, а й умістищем узагальненого культурного смислу: ця лексема широко запрезентована в пареміях, фольклорі, художніх текстах різних народів, що засвідчує ключові позиції позначуваної нею реалії та її універсальність⁶⁰. Сьогодні релеваність дому підтверджена й іншими фактами: великою кількістю художніх творів, осердям яких є поняття дому; низкою сучасних українських пісень: Абіє «Дім»; гурт Molodi «Дім», а в присвяченій рідному Маріуполеві пісні «My sea» хлопці співають, що «дім – це не місце, а відчуття»; Vin I Vona «Мій дім»; WellBoy «Додому»; Tember Blanche – «Я вдома»; KALUSH – «Додому»; SANNA – «Там, де мій дім» тощо. Цей перелік лише додатково підтверджує екстраактуальність концепту *дім*.

Відзначимо, що в коло дослідження унікальних понять етнічної культури, які виражають українську чуттєвість і раціональність, мрійливість і прагматизм, прагнення до волі, віру в можливість впливу на свою долю, концепт *дім* у 2017 році не потрапив⁶¹. Хоча серед найвагоміших для українців образів-символів є *хата*, що втілює споконвічні мрії українця-землероба про заможне життя, добробут, власне самий сенс буття. Хата втілює нестримне бажання влаштувати домашній затишок, бути незалежним, вільним. Водночас хата символізує не лише рідну домівку, а й рідний край⁶². Попри спільні семи та символічні компоненти, слова хата та дім різняться: сьогодні хата є більше етнокультурним символом, втілюючи образ традиційної української хати; дім асоціюється з сучасним житлом (це не обов'язково саме будинком, а й квартирою), з рідним місцем, передбачаючи цілий спектр почуттів.

У мовознавчих студіях образ *дому* часто ставав об'єктом наукового аналізу, що також є свідченням його непересічності, вагомості для мовно-ментального простору, адже тільки релевантне отримує мовне втілення, а частота й різноманіття вербалізації підкреслює його надзвичайну важливість. Дослідники наголошують, що в українській мовній свідомості дім є основою матеріального й духовного буття людини, символом багатства, достатку й родинного вогнища⁶³.

⁶⁰Огар А. Мовний образ дому в сучасному українському художньому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2023. Випуск 54. С. 83-92.

⁶¹Огар А. Ключові концепти українського дискурсу (концепти душа, серце, розум, доля, мати, любов/кохання, свобода). *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 40. С. 91 – 98.

⁶²Кононенко В. І. *Символи української мови*. Київ; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.

⁶³Москалець М. Міфологема «дім» в українській мовній свідомості. *Синопис : текст, контекст, медіа*. 2014. № 1 (5). С. 6–9.

Певні зміни у свідомості українців відбулися ще в 2014 році, а увиразнилися 2022 р. Ці трансформації не могли не відбитися в мові, адже «нема іншої реальності, крім мови, нічого більше нам не дано намацально» (О. Забужко). Експеримент, проведений у квітні 2022 р., засвідчує, що сучасні асоціації на стимул Батьківщина відсилають до понять *Україна, дім, родина, національні символи, цінності, боротьба*, та в них домінують емоційні, образні й ціннісні компоненти, тоді як матеріальні складники відступають на другий план⁶⁴. Тож можемо стверджувати, що воєнні дії зумовили переоцінку пріоритетів, серед яких провідним став *дім* як символ України, сім'ї, благополучного та мирного життя особливо в умовах, коли багато людей втратили або змушені покинути свій дім.

Неодноразово сюжет творів для дітей втілено в такій схемі: тато боронить Україну на фронті – дитина з мамою вимушено покидають свій дім і їдуть в іншу країну – осмислення цінності втраченого дому – створення нового дому в іншій країні. Такі тексти вербалізують почуття дітей під час вимушеного переїзду в нову країну і любов до всього рідного. Скажімо, це твори «Іларія в Литві» Ірини Голуб, «Блакитний записник» Галини Ткачук, «Мене звати Мар'ям Надійки Гербіш, «Дім» Катерини Тихозорої. Останній твір вкладає недитячі запитання в дитячі роздуми: Чи стаєш ти бездомним, якщо твій дім зруйновано? Що таке будинок і де його шукати, якщо несподівано втратив? У підсумку дізнаємося, що дім завжди у твоєму серці.

Відтворимо концепт *дім* на прикладі твору Галини Ткачук «Блакитний записник». Діти з сім'ями поспіхом покидають свій затишний, теплий, рідний безпечний колись дім і свою країну. І потрапляють в умови розгубленості, непостійності, невизначеності: Тут, де ми живемо нині, так важко зрозуміти, що, коли і як відбувається! Ми постійно кудись поспішаємо й переїжджаємо. Ми – це я (тобто Бе-Зе), Влада та її мама. А це велика валіза, два наплічники і два пластикові пакети (Г. Ткачук). Така антитеза створює розуміння дому як сімейного затишку, прихистку, безпечної твердині, укоріненості, впевненості, постійності, визначеності. З цим асоціювалася і рідна країна. Натомість «новий дім» – це щось тимчасове, змінне, «на валізах». І хоча «Ми вже два тижні живемо тут, у Польщі, у школі-інтернаті, разом з іншими родинами з України. У кожного тут своя невеличка кімнатка» (Г. Ткачук) відчуття дому не з'явилося, натомість загострилася ностальгія підсилена нерозумінням: хоча «усім нас шкода, бо ми чули вибухи й виїхали з дому. Усі вважають, що Україна – це місце, де відбувається війна. І все. Але ж це не так! Не зовсім так!» (Г. Ткачук). Тож народжується ідея розповісти про свій справжній дім – про Україну, про те, як усе насправді. «Бути вдома» передбачає не в якісь конкретній будівлі, а те, що ти можеш і дуже хочеш там робити: гуляти в нашому парку з подругою, дивитися мультики з татом, поїсти бубусин

⁶⁴ Близнюк К. Асоціативний образ Батьківщини в мовній картині світу української молоді. *Мова : класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Випуск 8. С. 63–82.

крем-суп й інших смачних страв, які бувають тільки вдома, погортати усі свої книжечки, «кожен-кожен вечір розмовлятиму з тими, кого люблю і з ким дружу довго-довго-довго і не по телефону!» (Г. Ткачук). Обкладинка до книжки, яку виготовляють діти, щоб розповісти про свій дім теж символічна: великий тризуб, який складено з одинадцяти маленьких тризубів, кожен з яких, своєю чергою, складено зі ще менших тризубів (Г. Ткачук).

Тож дім у сучасній українській літературі для дітей ототожнено з батьківщиною, Україною. У ньому на перший план проступає не матеріальний складник, а духовний: не стіни, а внутрішній стан героя в домі – поруч сім'я, друзі, спокій, впевненість, розміреність, звичні речі, які лише втрата змушує цінувати.

Універсальна концептуальна опозиція свій-чужий отримує у час війни специфічний вияв: щодо ворога вона максимально полярна, а щодо друзів – максимально зближена, а межі свого і чужого розмито. Попри те, що героїня поки залишається в іншій країні, вона знайшла друзів і має підтримку, однак все ж живе мріями про свій дім і твердо вірить: Війна мине, а Україна завжди була й завжди буде крута (Г. Ткачук).

Мовний образ дому рідше втілено як повернення. Його вербалізує Мар'яна Савка в оповіді «Залізницею додому». Під час повномасштабної війни дівчинка разом з іншими дітьми сідає в евакуаційний потяг і їде далеко від дому, тікаючи від ракет і бомб. Це розповідь про любов до Батьківщини і дому, про дружбу та сім'ю.

Як бачимо, в сучасній українській літературі для дітей концепт *дім* отримав особливий вияв: акцентовано не матеріальне його втілення, а моральне – душевний стан героїв у ньому. Письменники наголошують, що дім творить не сама будівля, а ті емоції та стани, які проживають у ньому діти, тож превалюють смислові компоненти спокій, захист, постійність. Безумовно, дім ототожнено з рідним містом і з рідною країною. На підтвердження своїх висновків наведемо кілька думок людей непересічних – тих, хто працює над створенням дитячих книг, зокрема книги «Дім». Це мініопитування підтверджує яскраве превалювання потужного сектора в концепті дім – нематеріального, духовного. Тож на питання «Що таке для Вас дім?» основні посили були такі:

- дім – це моя країна, мій народ (Катерина Тихозора, авторка);
- дім – це моє безпечне, затишне місто (Юлія Каспарова, редакторка);
- дім – це тепло, любов, затишок, це дорогі серцю речі та спогади (Євгенія Перепелиця, редакторка);
- дім – це родина, це сімейне гніздечко, в якому ростуть в любові діти (Наталія Мусієнко, редакторка);

– дім – це спокій, це сховок, своєрідна мушля, дім – це комфорт, насамперед моральний (Ганна Полякова, дизайнерка⁶⁵).

3. Лінгводидактичний аспект дослідження мовного простору сучасних українських художніх творів для дітей

Відзначимо, що художній дискурс, у якому змальовано воєнні реалії, має терапевтичний характер. На цьому наголошують учасники проекту «Як говорити з дітьми про війну та мир засобами літератури», які пропонують інструменти для полегшення проживання дитячого воєнного досвіду, травматичного досвіду саме через літературні твори сучасних письменників живі. Терапевтичність забезпечують обов'язкові для таких текстів смислові посили – позитивізм і оптимізм попри невтішну ситуацію⁶⁶.

Окремим пунктом варто окреслити виховний аспект сучасних творів. Традиційно в літературі для дітей добро протиставлене злу. Це реалізовано в різних ідеях та мовних формах. Скажімо, дуже виразно постає зло як лихоліття, натомість добро – це любов, надія, турбота. Тексти побудовано так, що читачі стають на бік добра. Образи персонажів є взірцями для наслідування.

Сучасні твори ословлюють низку гострих соціальних проблем, звернення до яких характерне для світової літератури загалом. Сьогодні дуже актуальною, особливо для шкільного середовища, є проблема соціалізації дітей/людей з особливими потребами. Скажімо, Г. Вдовиченко просто, без зайвого акцентування та напучування, зрозуміло й доступно розповідає про таку героїню. Тея постійно носить навушники, бо без них нічого не чує. Завдяки їм казкова героїня може чути голоси друзів, музику, спів птахів і подув вітру (Г. Вдовиченко).

Світ сьогодні турбують й інші глобальні проблеми, які дуже гостро постали в Україні: нерозважливе, нераціональне, корисливе ставлення до речей, а отже, і до природи. Г. Вдовиченко також актуалізує її у своїх творах, пропонуючи читачам задуматись: Навіщо люди викидають добротні речі? І одразу знаходить відповідь: мабуть тому, що не встигають полюбити. Героїня дає речам, які викинули, друге життя: з кольорових ниток Дафна плете нові речі (Г. Вдовиченко).

Твори про тварин покликані не лише на їхньому прикладі донести до читачів певні ідеї. Злигодні безпритульних котів формують у читачів відповідальне ставлення до тварин, підштовхують до емпатії та турботи щодо слабших. Сприяє цьому й приклад героїв.

Не можна оминути увагою повчальних роздумів героїв сучасних творів для дітей: «Коли справді потрібна допомога, не соромно про неї й попросити»; «А чого ображатися? Сильного образити важко, а він вважав себе сильною особистістю». Ці смислово місткі речення дуже

⁶⁵ «Дім» Катерини Тихозорої та Олександра Продана – книга, що лікує біль. Мала сторінка. URL: <https://surl.li/ryctvl>

⁶⁶ Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>

потрібні як сценарії поведінки дітям сьогодні: вони відповідають сучасним психологічним настановам: попросити про допомогу у разі потреби, не ображатися на дрібниці. Такі твори дають модель дії в ситуації, які хвилюють і потребують вирішення.

ВИСНОВКИ

Тож можемо стверджувати, що сучасна українська література для дітей зорієнтована на дитячу аудиторію через контент та його вербальне вираження, відповідає сучасним тенденціям у сфері літератури для дітей. Поліпроблемність цих творів розкриває безмір сюжетів через сучасний лексикон.

Дослідження мовного простору сучасних українських художніх творів для дітей у контексті лінгвостилістичної та лінгводидактичної парадигми дає змогу зробити низку важливих узагальнень. Художні тексти виконують не лише естетичну та розважальну функцію, а й пізнавальну саме завдяки лінгвальним засобам, вдало адаптованих до сучасного читача. Лінгвостилістичні особливості таких текстів (вкраплення в художній стиль розмовно-просторічних елементів, поєднання з народнопоетичною традицією та авторськими трансформаціями; метафоричність, образність, емоційна насиченість) сприяють активізації когнітивних процесів і збагаченню лексики дітей. Мовні засоби сучасних художніх творів для дітей актуалізують певні концептуальні доміанти (дім, сім'я (тато), війна), які вважаємо такими, що об'єктивують найактуальніші концепти української мовної картини світу. Лінгводидактичний потенціал дитячої художньої літератури полягає у формуванні мовної компетенції, розвитку комунікативних навичок на основі художніх текстів. Використання художнього тексту з дидактичною метою дає змогу зробити процес опанування мови природним і ефективним. Поряд з тим сучасна література має потужний виховний потенціал, адже звертається до актуальних проблем сьогодення: стосунків у суспільстві, самоідентифікації, інклюзивності, природоохоронної діяльності тощо.

Тож сучасні українські художні твори для дітей є важливим ресурсом мовного, літературного, лінгводидактичного та виховного становлення читачів.

АНОТАЦІЯ

Мовний простір сучасних українських художніх творів для дітей розглянуто крізь призму лінгвостилістичної та лінгводидактичної парадигм. Засвідчено, що художньо-образні засоби мови, стилістичні особливості літератури для дітей впливають на формування мовної картини світу читачів. Специфіка мовного вмісту текстів, зокрема метафор, епітетів, порівнянь, тавтологій тощо, а також роль граматичних структур і наративних стратегій зумовлює побудову комунікативного простору художніх творів для дітей. Через лінгвальні засоби простежено сучасні тенденції в українській художній літературі для дітей: вживання поетизмів поряд з розмовно-просторічними

словами, запозичення фольклорних елементів і водночас творення нових авторських сюжетів, ословлення сучасних концептуальних домінант. Особливу увагу приділено дидактичному потенціалу творів, їхній ролі в становленні дитячої особистості, розширенні словникового запасу та формуванні навичок критичного мислення. Дослідження на аналізі сучасних текстів українських авторів, що дає змогу окреслити основні тенденції розвитку літератури в контексті мовної освіти.

Література

1. Близнюк К. Асоціативний образ Батьківщини в мовній картині світу української молоді. *Мова : класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Випуск 8. С. 63–82.
2. Вакуленко-К. Володимир. *Татусева книга*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023.
3. Вдовиченко Галина. *Містельфі*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 144 с.
4. Вдовиченко Галина. *Ліга непарних шкарпеток*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 56 с.
5. Вдовиченко Галина. *3б і 6 котів-детективів*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 144 с.
6. Голубовська І. *Етнічні особливості мовних картин світу*. Київ: Логос, 2004. 282 с.
7. Денисенко Л. *Діти повітряних тривог*. Іл. Олени Лондон. Київ: Видавництво, 2022. 56 с. URL: <https://cutt.ly/YwYV8Paf>
8. «Дім» Катерини Тихозорої та Олександра Продана – книга, що лікує біль. Мала сторінка. URL: <https://surl.li/tyctvl>
9. Дзюбишина-Мельник Н. Художній стиль і мова творів для дітей. *Культура мови*. Київ, 1992. Вип. 41. С. 62 – 68.
10. Жайворонок В. *Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]*. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
11. Живі письменники: Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник. Київ, 2023. URL: <https://surl.li/gcugno>
12. Качак Т. *Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку XXI ст.* Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.
13. Качак, Т. Мовностилістичні особливості художніх і літературних текстів Оксани Луцківської. *Лінгвостилістичні студії*. 2016. Вип. 5. С. 68–82.
14. Кизилова В. Література для дітей та юнацтва в контексті реформування змісту літературної освіти в Україні. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва «Література. Діти. Час»*. Вип. VI: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Українська література для і про дітей: історичні здобутки й тенденції розвитку» (11 жовтня 2016 року). Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка». 2016. С. 76 – 82.
15. Кононенко В. *Концепти українського дискурсу: монографія*. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.

16. Кононенко В. І. *Символи української мови*. Київ; Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. 440 с.
17. Космеда Т. А. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44 – 55.
18. Кричун, Л. Лінгвостилістичні особливості дитячих повістей Лесі Ворониної. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 145. С. 430–433.
19. Левченко О. Слова року в українському публічному дискурсі: статистичний та культурний аспекти. *STUDIA LINGUISTICA*. 2019. Vol. 15. P. 140-154. URL: <https://doi.org/10.17721/StudLing2019.15.140-154>
20. Максимчук О. «Книжки вчать нас мріяти». Видавництво Старого Лева. 17.09.2021. URL: <https://starylev.com.ua/news/olga-maksymchuk-knyzhky-vchat-nas-mriyaty>
21. Максимчук О. *Світ у вулкані. Срібний і червоний*. Львів: Видавництво Старого Лева. 2021. 304 с.
22. Максимчук О. *Світ у вулкані. Дощ-убивця*. Львів: Видавництво Старого Лева. 2021. 328 с.
23. Мартинюк А. Напрями дослідження концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. С. 287 – 293.
24. Москалець М. Міфологема «дім» в українській мовній свідомості. *Синопсис : текст, контекст, медіа*. 2014. № 1 (5). С. 6–9.
25. Огар А. О. Вербалізація концептів земля і небо в українському поетичному дискурсі другої половини 20 ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Дрогобич, 2014. 215 с.
26. Огар А. Вербалізація концепту *війна* в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, Посвіт, 2019. С. 38-47. URL: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2019.177323>
27. Огар А. Ключові концепти українського дискурсу (концепти душа, серце, розум, доля, мати, любов/кохання, свобода). *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 40. С. 91–98.
28. Огар А., Куц О. Розвиток мовлення учнів початкової школи засобами сучасної української поезії для дітей. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2024. С. 124–125.
29. Огар А. Мовний образ дому в сучасному українському художньому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2023. Випуск 54. С. 83-92. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.10>
30. Огар А. Особливості мовного портретування в сучасній українській прозі для дітей (на матеріалі повістей Ольги Максимчук). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького*

державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2022. Вип. 52. С. 53–59.

31. Огар А. Концептосфера творів Івана Франка для дітей (на матеріалі збірки казок «Коли ще звірі говорили»). *Молодь і ринок*. 2017. № 7. С. 43–47.

32. Огар А. Художній простір творів для дітей Галини Вдовиченко: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2021. № 7-8. С. 84 – 85. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.242605>

33. Огар А. Художній простір творів для дітей Ольги Максимчук: лінгвостилістичний і лінгводидактичний аспекти. *Молодь і ринок*. 2022. № 6. С. 120-125. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265802>

34. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3 (87). С. 10– 17.

35. Сабат Г. Франко і дитяча література: проблеми функціонування та рецепції казок про тварин. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Посвіт, 2013. С. 393 – 404.

36. Самойленко В. Дискурсивні особливості сучасних художніх творів для дітей. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 33. Т. 2. С. 149–155.

37. Слово року 2024. *Мислеслово*. 6 січня 2025 року. URL: https://myslovo.com/?page_id=4634

38. Ткачук Галина. *Блакитний записник*. Харків: Vivat. 2023. 96 с.

39. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

40. Штонь О. Лінгвостилістичні особливості мовних портретів у прозі Василя Слапчука. *Studia methodologica*. 2020. № 50. С. 122–129.

Information about the author:

Ohar Anna Osypivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Fundamental Disciplines of Primary

Education Department

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

36, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine